

Straipsniai ir pranešimai

FEODALIZMO VAKARŲ EUROPOJE GENEZĖ IR REIKŠMĖ PASAULIO ISTORIJS PROCESUI: L. VASILJEVO IR E. GUDAVIČIAUS SAMPRATOS

Nerijus Babinskas

Doktorantas
Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Tel. 268 72 88
El. paštas: n.babinskas@meli.lt

Ivadas

E. Gudavičius, remdamasis M. Blocho, J. Le Goffo, A. Gurevičiaus istorijos samprata, savo Lietuvos istorijos koncepciją plėtoja integruojame tipologizuotame pasaulio istorijos raidos kontekste. Iš šio konteksto galime spręsti apie jo pasaulio istorijos raidos sampratą. Šio straipsnio tikslas yra palyginti E. Gudavičiaus požiūrį į feodalizmą, kaip esminį žmonijos istorijos raidos etapą, ir su juo susijusius klausimus su rusų istoriko orientalistu L. Vasiljevo¹ samprata. Abu istorikai laiko sa-

ve marksistais (ne sovietinio marksizmo-leninizmo prasme, o azijinio gamybos būdo šalininkais), todėl jų globalinė istorijos raidos samprata yra artima, tačiau nevienoda. E. Gudavičiaus pasaulio istorijos raidos modelis gana išsamiai aptartas specialiai tam skirtame P. Manusadžiano² straipsnyje, todėl čia daugiau dėmesio bus skiriama L. Vasiljevo požiūriui, kuriam bus priešingos E. Gudavičiaus pažiūros tais atvejais, kai autorių nuomonės išsiskiria.

Pirmiausia būtina išsiaiškinti, kaip šiedu istorikai apibrėžia patį feodalizmą. L. Vasiljevas išskiria dvi feodalizmo sampratas: socialinę-politinę ir socialinę-ekonominę. Pasak šio istoriko, feodalizmas pirmąją prasme – tai „lenų sistema, decentralizuotos struktūros socialinių-politinių institutų visuma“³. Tai vadina-

¹ Gimė 1930 m. 1953 m. baigė Maskvos valstybinio universiteto Istorijos fakultetą, 1976 m. apgynė daktaro disertaciją, kurios tema „Генезис китайской цивилизации (формирование основ материальной культуры и этноса)“. Septintajame–aštuntajame dešimtmetyje aktyviai dalyvavo sovietinės istoriografijos diskusijoje dėl azijinio gamybos būdo. Pagrindiniai veikalai: „История Востока“ (1993, т. 1–2), „Древний Китай“ (1995, т. 1). Savo „Rytų istorijos“ sintezėje pateikė gana išsamų globalų istorijos modelį. Šiuo metu L. Vasiljevas yra Rusijos mokslų akademijos Orientalistikos instituto Rytų istorijos skyriaus Teorinių Rytų istorijos problemų sektoriaus vedėjas, taip pat Azijos ir Afrikos šalių instituto prie Maskvos valstybinio universiteto Istorijos skyriaus Kinijos istorijos katedros profesorius.

² Manusadžianas P. E. Gudavičiaus pasaulio istorijos civilizacinė koncepcija // Tarp istorijos ir būtovės. Vilnius, 1999, p. 433–459.

³ Васильев Л. С. История Востока. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2001, т. 1, с. 251.

moji teisinė feodalizmo samprata. Antrąją, marksistinę, prasme feodalizmas – tai formacija, t. y. tam tikras istorinis ir socialinis-ekonominis visuomenės raidos etapas, kuriam būdingas feodalinis gamybos būdas⁴. Šiame straipsnyje terminas „feodalizmas“ bus vartojamas būtent šia, antrąją, t. y. istorinės ir socialinės-ekonominės formacijos, prasme.

1. Feodalizmas – nuosmukis?

Pagrindinė L. Vasiljevo tezė: feodalizmas Europoje – tai nuosmukis, regresas, palyginti su antikiniu Europos istorijos etapu (pastarasis, anot L. Vasiljevo, prasidėjo senovės Graikijoje VII a. pr. Kr., kai antikos socialinė struktūra mutavo ir pradėjo esmingai skirtis nuo senovės Rytų civilizacijų⁵). L. Vasiljevo požiūris į feodalizmą šia prasme artimas Renesanso mąstytojų požiūriui į viduramžius. Pasak L. Vasiljevo: „Antikinio tipo struktūra buvo iš esmės deformuota po Romos kritimo. Germaniškoji ankstyvojo feodalizmo Europa buvo struktūriškai svetima jai“⁶. Per visus viduramžius vyko lėtas antikos civilizacijos socialinės struktūros atgimimas. Šiek tiek prie to prisidėjo christianizacija, bet procesas ėgavo pagreitį tik II tūkstantmečio pradžioje daugiausia dėl miestietiško gyvenimo raidos ir miestų-respublikų (Venecijos, Florencijos, Genujos, Hanzos sąjungos ir kt.) atsiradimo ir suklestėjimo, nes juose antikinės struktūros elementai ėmė vyrėti. „Antrąją pavarą“ antikos recepcijos procesas „įjungia“ per Renesansą⁷.

⁴ Васильев Л. С. История Востока. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2001, т. 1, р. 249–250; plg.: Gudavičius E. Mindaugas. Vilnius, 1998, p. 87–92.

⁵ Васильев Л. С. Восток и Запад в истории (основные параметры проблематики) // Альтернативные пути к цивилизации. Москва, 2000, с. 103.

⁶ Васильев Л. С. История Востока. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2001, т. 2, с. 248.

⁷ Ten pat, p. 248.

Aptardamas europiečių kolonializmą L. Vasiljevas taip pat akcentuoja iš esmės neigiamą ispanų ir portugalų kolonizatorių atneštų feodalinį santykių įtaką Lotynų Amerikos raidai. Klasifikuodamas kolonializmą rusų istorikas išskiria keturis jo tipus. Lygindamas Šiaurės Amerikos (taip pat Australijos, Naujosios Zelandijos, su išlygomis ir Pietų Afrikos; pirmasis tipas) kolonijų raidos savitumus su Pietų ir Vidurio Amerikos (antrasis tipas) L. Vasiljevas pabrėžia, kad Lotynų Amerikos raida buvo gerokai lėtesnė. Aptardamas šio reiškinio priežastis jis, be kita ko, konstatuoja, kad ne tik čiabuvių visuomenės struktūra buvo tradicinė neeuropietiška (t. y. azijinis gamybos būdas), bet ir kolonizatorių (ispanų, portugalų) feodalinuose visuomeniniuose santykiuose buvo gausu stagnacinių tos pačios struktūros elementų. Taigi susidariusi sankloda buvo hibridinė, o visuomenės raida, palyginti su Šiaurės Amerika, lėta. Vienintelė šioje struktūroje glūdinti tam tikros pažangos potenciala – tai „europinė privatiniškas-versliniškas tradicija“, paveldėta iš antikinio kapitalistinio raidos tipo⁸, t. y. vėlgiai iš antikos. Taigi feodalizmas, anot L. Vasiljevo, vienareikšmiškai buvusi regresyvi Europos istorijos stadija.

E. Gudavičius taip pat kalba apie tai, kad antikinės struktūros raida po Vakarų Romos imperijos žlugimo nutrūko⁹, tačiau Romos teisė darė įtaką germanams, kurie konfiskuotas žemes išsidalijo individualiai. Taip individuali žemės valda – alodas – pagimdė individualų tiesioginio gamintojo ūkį¹⁰. Tai, anot E. Gu-

⁸ Ten pat, p. 17–18.

⁹ Gudavičius E. „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis // Gudavičius E. Lietuvos europėjimo keliais. Vilnius, 2002, p. 54.

¹⁰ Gudavičius E. Naujoji Europa: istorijos metmenys ir įžvalgos iki XVI a. // E. Gudavičius. Lietuvos europėjimo keliais. Vilnius, 2002, p. 19.

davičiaus, buvo kokybinis žingsnis į priekį. Antikoje buvo individualūs ūkiai, bet juose išnaudotas vergų darbas, o čia išnaudojamas individualaus gamintojo (valstiečio) darbas¹¹. Taigi nepaisant to, kad germanai sugriovė antikinę civilizaciją ir prireikė ne vieno šimtmečio, kad civilizacija Europoje būtų atkurta, „Romos kritimas ne tik nepanaikino individualaus prado, o sudarė sąlygas atsirasti kur kas reikšmingesnei ir visuotinesnei jo apraiškai“¹².

2. Feodalizmo genezė

Pereinant prie L. Vasiljevo feodalizmo genezės Vakarų Europoje sampratos analizės pirmiausia reikėtų paaiškinti rusų istoriko vartojamą sąvoką „valdžia-nuosavybė“. Pasak jo, valdžios-nuosavybės fenomenas paprastai būdingas tradicinei (administracinei-skirstomajai) rytietiškai socialinei struktūrai (kalbant K. Markso terminais – azijiniam gamybos būdui. E. Gudavičius tai vadina bendruomenine despotine struktūra arba tiesiog bendruomenine despotija, A. Bumblauskas – bendruomenine formacija¹³), kurią dar galima apibūdinti kaip administracinę-skirstomąją. Jam būdinga tai, kad nuosavybė nevaicina savarankiško vaidmens, ji yra tik valdžios funkcija, pastarosios padarinys¹⁴. Ekonominė nuosavybės forma nėra atsiskyrusi nuo juridinės, nes ekono-

mika yra integruota į socialinių ir politinių santykių sistemą¹⁵. Kuo aukštesnę vietą asmuo užima socialinėje-politinėje hierarchijoje, tuo didesniais ekonominiais ištekliais valdovo vardu gali disponuoti, tačiau, prarasdamas padėtį hierarchijoje, asmuo netenka ir įgytų išteklių. Aukščiausia viso turto nuosavybė yra susiliejusi su valstybės valdovo valdžios suvereni-tetu, t. y. visą nuosavybę turi valstybės valdovas. Paprasti bendruomenininkai tuo pačiu metu moka ir rentą valdovui už naudojimąsi žeme, ir mokesčius valstybei (t. y. valdovui)¹⁶. Valdovas perskirsto visos šalies išteklius (per-teklinį produktą) savo nuožiūra (vykdo vadinamąją centralizuotą redistribuciją).

Pasak L. Vasiljevo, egzistuoja aiškus gene-tinis-struktūrinis ankstyvojo feodalizmo Euro-poje ir tradicinių Rytų, ypač ankstyvuosiuose politogenezės etapuose ar politinės decen-tralizacijos laikotarpiais, artimumas¹⁷. Anot ru-sų istoriko, germaniškosios ankstyvojo feoda-lizmo Europos struktūrinis svetimumas anti-kai visiškai suprantamas, nes „germanų gen-tys, iki apsigyvendamos Europoje, buvo tos pa-čios raidos stadijos ir turėjo tokią pat proto-valstybinę struktūrą, kaip ir visos kitos neeu-ropinės visuomenės“¹⁸. Šios gentys iki atsi-kraustymo į Europą buvo pusiau pirmykštės, joms nebuvo būdinga privati nuosavybė, tačiau jų aplinkoje jau formavosi valdžios-nuosavy-bės, centralizuotos redistribucijos fenomenai, valstybė pradėjo kontroliuoti visuomenę¹⁹.

L. Vasiljevo manymu, antikinėje kapitalistinėje Europos visuomenėje vyrauja rinkos ryšiai. Jie jungia pagrindinius struktūros elementus (sa-vininkus ir gamintojus, laisvuosius ir priklaus-

¹¹ Gudavičius E. Europos ikifeodalinė visuomenė: ta-rybinės istoriografijos duomenys // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija, 1983, t. 4 (85), p. 84.

¹² Gudavičius E. Visuomenės formacijos // Lietuvos ži-nios. 1991, Nr. 1.

¹³ Bendruomeninė despotija // Visuotinė lietuvių en-ciklopedija (toliau – VLE). Vilnius, 2003, t. 3, p. 57; Bumblauskas A. Kur buvo Lietuva feodalizmo epochoje? // Eu-ropa 1988: Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio almanachas. Vilnius, 1989, p. 162.

¹⁴ Васильев Л. С. Феномен власти-собственности // Типы общественных отношений на Востоке в средние века. Москва, 1982, с. 82.

¹⁵ Ten pat, p. 77–78.

¹⁶ Ten pat, p. 82.

¹⁷ Васильев Л. С. История Востока. Т. I, с. 250.

¹⁸ Ten pat, p. 248.

¹⁹ Ten pat, p. 248.

somuosius, visuomenę ir valstybę). O pirmajame feodalizmo etape Europoje buvo labai svarbūs, kartais ir vyravo kitokio pobūdžio – šeimos, klanų, luominiai, pavaldumo – ryšiai²⁰. Vertikalių ir korporacinių ryšių vyravimas, pasak L. Vasiljevo, yra esminė tradicinių Rytų visuomeninių santykių savybė²¹, todėl tokio pobūdžio ryšių svarba taip pat parodo ankstyvojo Europos feodalizmo primityvumą, o tiksliau – artimumą tradicinei socialinei Rytų struktūrai. Taigi, pasak L. Vasiljevo, nors struktūrų sintezė jau buvo prasidėjusi²², germaniškose barbarų karalystėse vyravo administracinė-skirstomoji Rytų struktūra²³ ir tik gero kaimo vėliau situacija iš esmės pasikeitė.

E. Gudavičiaus manymu, germanišką Europą ankstyvaisiais viduramžiais buvo vadinašios ikifeodalinės stadijos. Ikifeodalinį laikotarpį jis kitaip dar vadina protofeodaliniu, barbariniu arba karinės demokratijos. Tai sudaro prielaidas svarstyti, kokioje raidos pakopoje buvo Europos (germanų) ikifeodalinis laikotarpis visos žmonijos istorijos raidos kontekste. E. Gudavičiaus karinės demokratijos samprata artima klasikinei (termino pradininko L. H. Morgano, taip pat F. Engelso). Nepaisydamas gausios karinės demokratijos termino kritikos E. Gudavičius mano, kad taip vadintinas vėlyvasis valstybės genezės etapas (akcentuojant komponentą „karinę“)²⁴. Karinės demokratijos etapą tokiu atveju būtų galima lyginti su L. Vasiljevo protovalstybine stadija, kuri, rusų istoriko manymu, buvo universali (t. y. būdinga visoms tam tikrą raidos eta-

pą pasiekusioms pasaulio visuomenėms). Šiai stadijai būdinga bendruomenė, valdžios-nuosavybės fenomenas ir kitos besiformuojančios tradicinės rytietiškos socialinės struktūros savybės, o privačios nuosavybės nėra. Visa tai teisinga įprastu valstybės kūrimosi atveju, t. y. „pagrindiniame kelyje“ (E. Gudavičiaus sąvoka), tačiau dar K. Marksas akcentavo, kad germanų bendruomenė yra kito tipo: Vakarų Europoje ankstyvaisiais viduramžiais ji yra alodininkų suma²⁵. Taigi germanų bendruomenės alodizacija yra ikifeodalinio laikotarpio universalumo priežastis²⁶. Barbarai jau šioje stadijoje žengė vadinamuoju „šalutiniu keliu“ (E. Gudavičiaus sąvoka). Pagrindinė tai sąlygojusi priežastis, kaip pažymi abu autoriai – antikos įtaka barbarų socialinei struktūrai. Vadinasi, germanų karinė demokratija, kaip ir ikifeodalinis laikotarpis, bei L. Vasiljevo protovalstybinis darinys nereiškia to paties, o karinės demokratijos stadija nėra universali žmonijos raidos pakopa²⁷ ir neminėta analizuojant antikinio tipo visuomenes, o juo labiau tradicinių rytietskių visuomenių ankstyvąją genezės stadiją²⁸.

Keblumų iškyla bandant paaiškinti periferinius – saksų, Skandinavijos, Anglijos iki normanų – feodalizacijos atvejus. Čia nėra tiesioginių kontaktų su romėnais (taigi ir romėnų civilinės teisės poveikio), raida labai lėta (A. Gurevičius, analizuodamas saksų atvejį, konstatuoja socialinių santykių užsikonservavimą tam tikrame lygyje²⁹ ir iškelia „barbarų visuomenės akliavietės“ hipotezę³⁰), bet vis dėlto, anot E. Gudavičiaus, ji veda į ankstyvąjį feodalizmą³¹. Kas tai nulėmė? Esminis transfor-

²⁰ Васильев Л. С. История Востока. Т. 2, с. 250.

²¹ Васильев Л. С. История религий Востока. 4-е изд. Москва, 1999, с. 27.

²² Васильев Л. С. История Востока. Т. 1, с. 248.

²³ Васильев Л. С. История Востока. Т. 2, с. 248.

²⁴ Gudavičius E. Mindaugas. P. 98–99; plg.: Ковалевский С. Д. К вопросу о понятии „военная демократия“ // Средние века. Москва, 1983, вып. 46, с. 200–203.

²⁵ Bumblauskas A. Min. veikalas, p. 159.

²⁶ Gudavičius E. Europos ikifeodalinė visuomenė. P. 84.

²⁷ Plg.: Ковалевский С. Д. К вопросу о понятии „военная демократия“. С. 200, 204.

²⁸ Gudavičius E. Europos ikifeodalinė visuomenė. P. 87.

²⁹ Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. Москва, 1970, с. 153–154.

³⁰ Ten pat, p. 150–151.

macijos impulsas – išorinis (gretimų – jau feodalinų – šalių) poveikis³². Būtent jis garantavo tuometinės Vakarų Europos periferijos feodalizaciją (pagal E. Gudavičiaus „pastumtos kortų kaladės“ arba L. Vasiljevo „grandininės reakcijos“ dėsnį).

3. Viduramžių miestų vaidmuo

Kaip minėta, pasak L. Vasiljevo, po Romos krito germaniškoji ankstyvojo feodalizmo Europa savo socialine sandara buvo artima tradiciniams Rytams. Rusų istoriko manymu, miestietiško gyvenimo raida buvo pirmasis esminis veiksny, II tūkstantmečio po Kr. pradžioje paspartinęs antikinio paveldo ir antikinės socialinės struktūros recepciją, o miestai, ypač prekybinės respublikos (Venecija, Genuja, Florencija, Hanzos miestai), tapo „kūlgrindos pirmuoju akmeniu“ iš antikos į kapitalizmą per viduramžių „liūną“ (antrasis buvo Renesansas, trečiasis – reformacija, ketvirtasis – kolonializmas).

E. Gudavičius pabrėžia, kad miestai Vakarų Europoje atsirado plėtojantis žemės ūkiui (paremtam dvarų ūkiais, kurie savo ruožtu rėmėsi alodiniu ūkiu), plečiantis kalnakasybai, augant amatų ir mainų poreikiui. Kadangi visa tai vyko kilus iniciatyvai iš apačios, o ne davus komandą iš viršaus, jau „ankstyvųjų viduramžių Europa išsirutuliojo iki tol pasaulio istorijoje neregėtus ūkinio augimo ir pažangos tempus“³³. Europos miestai, kaip ir visur, buvo prekybos ir amatų centrai, bet miestiečiai buvo individualūs verslininkai (susidarė ištisa jų socialinė terpė)³⁴. Taigi miestų atsiradimo viduramžių Europoje giluminė priežastis

tais buvo individuali iniciatyva iš apačios – atsakas į rinkoje susidariusį amatų dirbinių ir mainų poreikį. Šiame kontekste kritikuojama paviršutiniška antikos ir Italijos miestų paralelė: jos iš tikrųjų būta, bet tai tik išorinė analogija. Vadinasi, miestų atsiradimą ar atgimimą (šiuo atveju tai nesvarbu) visų pirma lėmė pačiame feodalizme glūdinti raidos potenciala, natūrali jo raida. Tiesiog antikos individualizmo idėja pateko į palankią dirvą. Tai taip pat sudarė sąlygas perimti Romos teisinį paveldą, tačiau jis buvo pritaikytas visai naujoms istorinėms realijoms.

E. Gudavičiaus manymu, svarbiausia yra tai, kad miestai, kaip pagrindinė karalių centralizavimo pastangų atrama, lėmė visų Vakarų Europos šalių visuomeninę ir politinę raidą³⁵. E. Gudavičiaus požiūris su L. Vasiljevo sutampa tik ta prasme, kad jis taip pat mano, jog miestai ardė feodalinę socialinę ir politinę sandarą, o pirmasis šio ardymo etapas buvo luominės struktūros susiklostymas³⁶.

4. Kapitalizmo genezės klausimas

Štai kaip L. Vasiljevas apibūdina kapitalizmo sanklodos formavimosi procesą vėlyvaisiais viduramžiais: „Europa palaipsniui defeodalizavosi: feodalizmo pagimdyti institutai ir normos grimzdo į praeitį kartu su joms būdingais blizgučiais ir feodalinų valdovų spindesiu, katalikiškų pamaldų ištaigingumu. Visa tai keitė vis auganti vadinamojo trečiojo luomo kohorta, visų pirma miestiečių-biurgerių, kurių veikla buvo orientuota į rinką, o pasaulėžiūra rėmėsi puritoniško protestantizmo griežtumu. [...] Vėlyvųjų viduramžių Europa lėtai, bet vis spartėjančiu tempu darėsi prieškapitalistinė“³⁷. Kitaip sakant, pabrėžiama, kad feoda-

³¹ Gudavičius E. Europos ikifeodalinė visuomenė. P. 85, 87.

³² Гуревич А. Я. Проблемы генезиса феодализма... C. 20, 152.

³³ Gudavičius E. „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis. P. 54.

³⁴ Ten pat, p. 55.

³⁵ Ten pat, p. 55.

³⁶ Ten pat.

lizmas buvęs regresyvus Vakarų Europos istorinės raidos etapas tiek ankstyvojoje, tiek vėlyvojoje stadijoje. Jis tik stabdė socialinę ir ekonominę raidą ir nedavė nieko kokybiškai naujo. Kaip rodo pirmiau pateikta citata, ypač neigiamai L. Vasiljevas vertina ir Vakarų Europos feodalizmo antstato – Katalikų bažnyčios – vaidmenį (tiesa, stačiatikybę rusų istorikas vertina dar negatyviau³⁷), nors ir pripažįsta, kad Krikščionių bažnyčia po Vakarų Romos imperijos žlugimo iš esmės suvaidino antikinės struktūros matricos vaidmenį – padėjo barbarams perimti antikos paveldą. Tiesą, rusų istoriko pozicija šiuo klausimu lieka dvišlopė, nes čia pat jis pareiškia, kad krikščionybė iš dalies atsijoję antikos struktūros bruožus³⁹ (šis teiginys nėra išplėtotas, todėl labai aišku, kas turėta omenyje). Apibendrinamas L. Vasiljevas teigia, kad: „Kapitalizmas mus dominančios struktūrinės analizės prasme – antikos paveldėtojas, kūdikis, kurio potencijos išryškėjo svetimo jam feodalizmo fenomeno įveikimo sąlygomis. Būtent jis ne tik perėmė visus pagrindinius antikinės struktūros elementus [...], bet ir, jais remdamasis, pasiekė ligi tol nematytą visų ekonomikos sferų raidos tempą [...]“⁴⁰. Taigi „Kapitalizmas ta prasme – europinio miesto ir atgimimo epochos kūdikis, tiesioginis antikos įpėdinis (o ne feodalizmo, kaip kartais kai kas iš inercijos įsivaizduoja)“⁴¹. Maža to, feodalizmas – struktūrinis kapitalizmo antagonistas. E. Gudavičius oponuoja rusų istorikui teigdamas, kad, klostantis europiečių kolonijinei sistemai, Europos feodalizme atsirado naujos formacijos

užuomazga – kapitalizmo sankloda. Kurį laiką jos koegzistavo. Tai būdingas vėlyvojo feodalizmo formacijos požymis. „Galų gale kapitalizmas šią formaciją susprogdino ir pakeitė istorijos arenoje.“⁴² Vadinas, pasak E. Gudavičiaus, kapitalizmas – feodalizmo kūdikis, ir būtent pati feodalizmo vidinė raida nulėmė formacijų kaitą.

5. Feodalizmas – sintezė?

Čia pirmiausia derėtų pažymėti, kad ir pats L. Vasiljevas teigia, jog ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu germanų visuomeninių santykių pobūdis nebuvo grynai tradicinis rytietiškas. Rusų istorikas plėtoja istorinių struktūrų sintezės eksperimentų koncepciją. Jis pateikia tris tokios sintezės bandymų pavyzdžius: helenizmas, Bizantija, viduramžių Vakarų Europa⁴³. Kaip minėta, pasak L. Vasiljevo, germanai iš Rytų atsinešė tradicinę visuomenės sandarą. Per christianizaciją ankstyvaisiais viduramžiais vyko Romos paveldo perėmimas, procesas buvo lėtas ir tik II tūkstantmečio po Kr. pradžioje jį paspartino viduramžių miestai. Taigi vyko sintezė, tačiau ji (kaip ir visos kitos) nepavyko – nugalėjo atgimusi antikinė struktūra: tradicinė rytietiškoji buvo išstumta, o atgimusi antikinė toliau plėtojosi naujoje istorinėse realijose⁴⁴. Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad L. Vasiljevo samprotavimuose pasigendame gilesnės viduramžių Vakarų Europos visuomeninių santykių analizės. Rusų orientalistas puikiai išmano Rytų šalių visuomenių sandaros ypatumus ir jos įvairovės niuansus, tačiau, kalbėdamas apie Vakarų Europą, iš esmės deklaruoja abstraktų modelį ig-

³⁷ Васьков Л. С. История Востока. Т. 2, с. 14–15.

³⁸ Васьков Л. С. История религий Востока. С. 105–107.

³⁹ Васьков Л. С. История Востока. Т. 1, с. 248.

⁴⁰ Васьков Л. С. История Востока. Т. 2, с. 248.

⁴¹ Васьков Л. С. История Востока. Т. 1, с. 16.

⁴² Gudavičius E. Visuomenės formacijos.

⁴³ Васьков Л. С. Восток и Запад в истории. С. 104–105.

⁴⁴ Ten pat, p. 104–105.

noruodamas esminius Europos socialinės raidos savitumus. Tiesa, Europa nėra L. Vasiljevo tiesioginių tyrimų objektas, tačiau, kita vertus, tai daro jo globalų istorijos modelį pernelyg abstraktų ir nepakankamai įtikinamą. L. Vasiljevo teiginiams derėtų priešpriešinti E. Gudavičiaus išvadą, kad būtent „bendruomenininkų alodizacija yra europinio feodalizmo genėzės prielaida ir pagrindas“⁴⁵.

Galima sutikti su L. Vasiljevu, kad helezmo ar Bizantijos atveju iš tiesų šimtmečiais vyko tradicinės rytietiškos ir individualistinės europietiškosios struktūrų sintezės eksperimentai (vadinamasis pusinis feodalizmas Bizantijoje – tokios sintezės produktas⁴⁶), kurie iš esmės baigėsi tradicinės rytietiškos struktūros regeneracija⁴⁷. Tiesa, ir šiuo atveju lieka neaišku, ar rytietiškoji struktūra visiškai regeneravo turint omenyje stačiatikiškų Rytų ir Pietryčių Europos šalių socialinės raidos ypatumus. O kalbant apie viduramžių Vakarų Europą apskritai abejotina, ar tai laikytina dar vienu tokiu sintezės bandymu, šiuo atveju, pasak L. Vasiljevo, pasibaigusiu antikinės individualistinės struktūros atgimimu. Labiau įtikina E. Gudavičiaus išvada, kad „kritus Romai antikinės raidos kelias nutrūko. Ši struktūra jau niekada nebeatgimė“⁴⁸, o viduramžiais prasidėjo naujas individualistinės socialinės struktūros, kurios pagrindas – individualus gamintojas, etapas⁴⁹.

Reikėtų pažymėti, kad L. Vasiljevas nepakankamai išplėtojo savo istorinių struktūrinių sintezės eksperimentų koncepciją, apsiriboję minėtais trimis ir netaikė jos kitiems įdomiems

ir, atrodytų, būdingiems atvejams. Perspektyviausias, matyt, būtų minėtos koncepcijos taikymas Lotynų Amerikai, nes juk pats L. Vasiljevas apibūdina ten po ispanų ir portugalų kolonizacijos susiklosčiusius visuomeninius santykius kaip hibridinius⁵⁰ (tiesa, tai vėlgi nėra ir negali būti tiesioginis priekaištas rusų istorikui, kadangi Lotynų Amerika nėra nei jo tyrimų objektas, nei jo tekstų pagrindinė tema, tačiau tai ir vėl palieka L. Vasiljevo globalų istorijos modelį nebaigtą). Panašus, nors ir labiau lokalus atvejis, kur minėtą koncepciją taip pat būtų galima pritaikyti, yra Filipinai, kurie, anot L. Vasiljevo, ankstyvuojų kolonializmo laikotarpiu plėtojosi pagal Lotynų Amerikos modelį⁵¹.

Išvados

L. Vasiljevas iš esmės seka Renesanso mąstytojų tradicija ir teigia, kad feodalizmas Vakarų Europoje buvo socialinės struktūros orientalizacija, t. y. nuosmukis, trukęs per visus viduramžius ir pasibaigęs antikos atgimimu kapitalizmo pavidalu. Tai neįtikina. Labiau pagrįsta atrodo M. Blocho ir A. Gurevičiaus postulatus pratęsianti E. Gudavičiaus tezė, kad feodalizmas, dėl alodizacijos pagimdęs individualaus gamintojo ūkį, suteikė Europos visuomenės raidai dar didesnę potenciją. Atkūrus po Didžiojo tautų kraustymosi sugriautą civilizaciją Vakarų Europoje ta potencija realizavosi.

Germanų visuomenės sandara ankstyvaisiais viduramžiais dėl alodizacijos jau iš esmės skyrėsi nuo rytiškių ankstyvosios valstybės genėzės stadijos visuomenių. Todėl priimtina E. Gudavičiaus išvada, kad Vakarų Europos

⁴⁵ Gudavičius E. Europos ikifeodalinė visuomenė. P. 87.

⁴⁶ Tumelis J. Bizantija // VLE, t. 3, p. 260.

⁴⁷ Васильев Л. С. Восток и Запад в истории. С. 104–105; Gudavičius E. Naujoji Europa. P. 19.

⁴⁸ Gudavičius E. „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis. P. 54.

⁴⁹ Ten pat, p. 54.

⁵⁰ Васильев Л. С. История Востока. Т. 2, с. 17.

⁵¹ Ten pat, p. 20.

ikifeodalinis laikotarpis yra unikalus tiek chronologine, tiek geografinė prasme (lygintinas nebent su viduramžių Japonija).

Karinė demokratija nėra universali žmonijos raidos pakopa ir kaip ikifeodalinio laikotarpio sinonimas taip pat taikytina tik Europos feodalizmo genezės laikotarpiui apibūdinti.

Būtina ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europos periferinių visuomenių feodalizacijos sąlyga – gretimų (jau feodalinų) šalių įtaka joms. Be išorinio poveikio turėjo klostytis tradicinė rytietiško tipo socialinė struktūra.

L. Vasiljevas pagrįstai tvirtina, kad ankstyvaisiais viduramžiais germanų visuomenėje rinkos santykiai buvo nustelbti vertikalų (pavaldumo) ir korporacinių ryšių. Šia prasme Vakarų Europa supanašėjo su Rytai, tačiau išliko privati nuosavybė, o tai atkūrus civilizaciją ir pažengus technologijoms leido ne tik atkurti, bet ir dar labiau išplėtoti rinkos santykius.

Viduramžių miestai ir miestiečių luomo susidarymas ardė feodalinę visuomenės struktūrą, buvo ilgos raidos kapitalizmo link pirmasis žingsnis, o miestiečiai – aktyviausi antikos teisinio paveldo perėmėjai. Tačiau viduramžių miestai (net ir Italijoje) buvo iš esmės savaiminės feodalizmo raidos padarinys, o an-

tikos teisinis paveldas čia lengviau atgimė todėl, kad viduramžių miestų visuomenė jau buvo tam pribrendusi, t. y. pasiekusi atitinkamą raidos stadiją, kai romėniškoji teisė darėsi aktualiai gyvenimo realijoms.

L. Vasiljevo teiginys, kad kapitalizmas – tiesioginis struktūrinio Antikos atgimimo padarinys, nepakankamai įtikinantis. Antika suvaidino pirminio postūmio vaidmenį feodalizmo genezės etape, toliau feodalizmas kapitalizmo link plėtojosi savaimingai, antikos paveldo vaidmuo buvo pagalbinis.

Vargu ar L. Vasiljevo istorinių struktūrinės sintezės eksperimentų koncepcija taikytina feodolinei Vakarų Europai: jau feodalizmo genezės stadijoje (ikifeodalinio laikotarpio), sklindant antikos privatinės nuosavybės idėjai, per alodizaciją įvyko socialinė mutacija. Savo reikšmę ji panaši į socialinį perversmą, įvykusį senovės Graikijoje, tačiau esminis skirtumas tas, kad ji nėra savaiminė (t. y. pirminis impulsas buvo išorinis).

L. Vasiljevas nepakankamai išplėtojo savo istorinių struktūrinės sintezės eksperimentų koncepciją: nepritaikė jos analizuodamas perspektyvesnius nei feodalinę Vakarų Europa atvejus – Lotynų Ameriką, Filipinus.

GENESIS OF FEUDALISM IN WESTERN EUROPE AND ITS INFLUENCE TO THE GLOBAL PROCESS OF HISTORY: THE CONCEPTIONS OF L. VASILYEV AND E. GUDAVIČIUS

Nerijus Babinskas

Summary

The purpose of this article is to compare the E. Gudavičius' conception of feudalism with the Russian orientalist's L. Vasilyev's attitude to this issue. Both historians treat themselves as Marxists (in the Western meaning of it, i. e. supporters of the Asian mode of production). Consequently their views to the development of the history of mankind are similar but not equal. In this article feudalism is treated as a historical and socioeconomic formation and some sta-

ge of human development during which the feudal mode of production was dominating.

L. Vasilyev describes the stage of feudalism in Western Europe as the age of orientalisation of social structure, i. e. as a regress. Only the rebirth of the Antiquity bore capitalism. E. Gudavičius stresses that feudalism created a individual producer (peasant) farm and consequently it was an essential progress in the social development of the societies of Western

Europe. The character of the social structure of Germanic kingdoms in the early Middle Ages differed essentially from oriental societies in the stage of early politogenesis. The reason of that was alodization of the Germanic society. So the prefeudal stage (the term of E. Gudavičius) as well as the feudal stage was unique in both, chronological and geographical, senses (as for this aspect, Western Europe is comparable maybe only with medieval Japan).

In the early Middle Ages, a necessary condition of the feudalisation of the periphery of Western Europe was the influence of the neighbouring (already feudal) countries. Otherwise the social structure of peripheral societies would have been developing like in the Orient.

L. Vasilyev affirms convincingly that market relations in Germanic society in the early Middle Ages were suppressed by vertical (subordinating) and corporative connections. In this sense Western Europe became similar to the Orient. Nevertheless, the main difference was that private property remained in Western Europe. Private property enabled the development of market relations when civilization and technologies were restored.

Medieval cities and burghers undermined feudalism and were the first sprouts of the capitalist structure.

L. Vasilyev's statement that capitalism is the consequence of a structural rebirth of the Antiquity is not very convincing. The structural heritage of the Antiquity was a primary stimulus during the process of a genesis of feudalism. Later the feudalism developed spontaneously and the part of the heritage of the Antiquity was only auxiliary.

It is very doubtful that the historical experiment of the structural synthesis took place in medieval Western Europe (according to L. Vasilyev's conception it also took place in the helenistic Orient and in the Byzantine Empire). Already, during the stage of a genesis of feudalism, the social mutation (i. e. qualitative change) took place in Western Europe. So, in general there was no more structural synthesis but spontaneous development. On the other hand, the mentioned L. Vasilyev's conception was not adapted to much more perspective cases like Philippines and especially Latin America.

*Īteikta 2004 10 15
Priimta spaudai 2004 12 06*